

Geliş Tarihi: 24 Kasım 2025
Kabul Tarihi: 4 Nisan 2026

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal of Modern Turkish History Studies
XXVI/52 (2026 Bahar/Spring), ss.289-321.

DOI: 10.18244/ctad.1826803

Araştırma Makalesi / Research Article

TÜRKİYE’DE ŞEKER POLİTİKALARI: DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ (1950-1956)*

Banu BERBER BABALIK**

Öz

Şeker, tarih boyunca gıda maddesi özelliğinin yanında ekonomik ve siyasi güç mücadelelerinin odağında yer alan stratejik bir ürün olmuştur. Türkiye’de şeker sanayi, Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren devlet öncülüğünde sanayileşme politikalarının temel taşlarından biri olarak görülmüştür. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti (DP), sanayi politikasında bu mirası devam ettirmiştir. Bu dönem şeker politikaları, tarımsal üretimi artırma ve kırsal kalkınmayı sağlama hedefiyle şekillenmiştir. Bu kapsamda Amasya, Konya, Kütahya, Kayseri, Erzurum, Malatya gibi birçok ilde yeni şeker fabrikaları inşa edilmiştir. Bu fabrikaların kuruluşuyla istihdam, ulaşım, eğitim ve altyapı alanlarında gelişme sağlanmıştır. Bu çalışmada, DP döneminde (1950–1956) uygulanan şeker politikalarını tarihsel bağlamda analiz etmek amaçlanmıştır. 1950 yılı, DP’nin iktidara gelişiyle birlikte tarım ve sanayi politikalarında yeni bir yönelim başlamıştır. 1956 yılı ise hem genel ekonomi politikaları hem de şeker sektörü açısından bir kırılma evresini temsil etmektedir. 1954 sonrasında belirginleşen dış ticaret açığı ve kamu finansmanındaki sorunlar 1956’dan itibaren yatırım politikalarını etkilemeye başlamıştır. Bu özellikten dolayı 1956 yılı bilinçli bir kesit noktası olarak tercih edilmiştir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgeleri, TBMM tutanakları, gazete haberleri ve faaliyet raporları gibi birincil kaynaklar kullanılarak DP hükümetlerinin şeker sanayiine yönelik yatırım ve teşvik politikaları değerlendirilmektedir. Ayrıca akademik literatür taraması ile mevcut araştırmalarla karşılaştırmalı analiz yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Ekonomi, Sanayi, Demokrat Parti, Şeker.*

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi,
(e-posta: banubabalik@adu.edu.tr), (ORCID: 0000-0001-9863-7189).

SUGAR POLICIES IN TÜRKİYE: THE DEMOCRATIC PARTY (1950-1956)

Abstract

Sugar has been a strategic product throughout history, not only as a foodstuff but also at the centre of economic and political power struggles. In Türkiye, the sugar industry has been seen as one of the cornerstones of state-led industrialisation policies since the founding of the Republic. The Democratic Party (DP), which came to power in 1950, continued this legacy in its industrial policy. Sugar policies during this period were shaped by the objectives of increasing agricultural production and ensuring rural development. Within this scope, new sugar factories were built in many provinces, including Amasya, Konya, Kütahya, Kayseri, Erzurum, and Malatya. The establishment of these factories led to developments in employment, transportation, education, and infrastructure. This study aims to analyse the sugar policies implemented during the DP period (1950–1956) within their historical context. The year 1950 marked the beginning of a new direction in agricultural and industrial policies with the DP coming to power. The year 1956, on the other hand, represents a turning point both in terms of general economic policies and the sugar sector. The trade deficit that became apparent after 1954 and the problems in public finance began to affect investment policies from 1956 onwards. For this reason, 1956 was deliberately chosen as the cut-off point. This study utilised the document analysis technique from qualitative research methods. Primary sources such as documents from the Prime Ministry Republic Archives, Grand National Assembly minutes, newspaper reports, and activity reports were used to evaluate the DP governments' investment and incentive policies towards the sugar industry. Furthermore, a comparative analysis was conducted with existing research through an academic literature review.

Keywords: *Türkiye, Economy, Industry, Democratic Party, Sugar.*

Giriş

İngilizcede *sugar*, Fransızcada *sukre*, Farsçada *şakar*, Arapçada *sukkar* kelimeleriyle ifade edilen *şeker* kelimesi Türkçede yalnızca şeker kamışı, şeker pancarı, patates ve havuç gibi bitkilerden elde edilen, çoğu tatlı olan bir maddeyi değil; aynı zamanda gıda maddelerinin tatlandırılmasında kullanılan tüm yiyeceklerin genel adını karşılamaktadır.¹ Beslenmenin temel bileşenlerinden biri olan şeker, yalnızca bireysel sağlık ve beslenme açısından değil, ekonomik ve stratejik yönleri bakımından da dünya ülkeleri için vazgeçilmez bir üründür. Özellikle tarım ve tarıma dayalı sanayinin

1 Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, erişim 10 Eylül 2025, <https://sozluk.gov.tr>

gelişiminde oynadığı belirleyici rol ile öne çıkmaktadır. Şeker üretiminde başlıca hammadde kaynaklarını şeker kamışı ve şeker pancarı oluşturmakta; bu iki bitki, tarımsal faaliyetlerin çeşitlenmesine ve sürdürülebilir kırsal kalkınmaya doğrudan katkı sağlamaktadır. Şeker sanayii, yalnızca ana ürünü olan şekerle sınırlı kalmayıp; melas, küspe gibi yan ürünleriyle hayvancılık ve kimya sektörleriyle de çok yönlü ekonomik ilişkiler geliştirmektedir. Ayrıca üretim sürecinde sağladığı geniş istihdam olanakları ve iç-dış ticaretteki ağırlığı bakımından, pek çok ülke için stratejik bir sektör niteliği taşımıştır. Bu bakımdan şeker, ekonomik ve toplumsal kalkınma süreçlerinin ayrılmaz bir unsuru olarak önemini koruyan bir tarımsal sanayi ürünü olma özelliğini hala sürdürmektedir.²

Şekerin günümüzdeki bu stratejik konumu insanlık tarihindeki köklü geçmişi ve yüzyıllar boyu devam eden keşif sürecinin bir sonucudur. Bu keşifin ilk yazılı izleri M.Ö. 374’te Aristoteles’in öğrencisi Theophrastos’un Hindistan’da kamışa benzeyen bir nebatın içinde tatlı bir tuz bulunduğunu aktardığı belgelerde görülmüştür. M.Ö. 116’da Romalı Varro ve ardından Hindistan’a giden diğer gezginler bu bilgiyi destekleyen açıklamalar yapmıştır. Bu açıklamalar şekerin ilk olarak kamıştan ve Hindistan’da ortaya çıktığını göstermektedir. Ancak antik dönemde Hindistan, İran’ın diğer tarafına düşen bütün dünya için kullanıldığından şekerin anavatanının bu geniş coğrafyada tam olarak neresi olduğu aydınlatılamamıştır.³ Bununla birlikte Sedat Avcı, şeker kamışının anavatanının Tropikal Güneydoğu Asya ve Güneybatı Pasifik Adaları olduğunu ifade etmiştir.⁴ Turan Veldet, şekerin ilk defa Kuzey Hindistan’da Gange nehri dolaylarında ortaya çıktığını aktarmıştır.⁵ Avrupalıların şekerle tanışması M.Ö. 327’de Büyük İskender’in İran’daki şeker imalathaneleri ile temasa geçmesiyle olmuştur. Roma İmparatorluğu’nun son döneminde Hindistan’dan gelen şeker bilinse de çok pahalı olduğundan sadece ilaç yapımında kullanılmış ve zenginler tarafından tüketilmiştir. Orta Çağ’da da ticaret gemileriyle Venedik başta olmak üzere birçok Avrupa kentinde şeker ticareti yapılmıştır. Şeker kamışının batıya olan yolculuğunda Portekiz ve İspanyol tüccarlar büyük rol oynamıştır.⁶ Ancak ticaret yolları aracılığıyla sağlanan bu mekânsal genişleme, zamanla üretimin sürdürülebilirliği noktasında ekolojik sınırlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu süreç boyunca şeker üretiminde iklim uzun yıllar boyunca en belirleyici özellik olmuştur. İklim şartlarının şeker kamışı yetişmesine uygun olmadığı coğrafyalarda şekerin elde edilebilmesi şeker pancarı ile mümkün olmuştur.

2 Şekerin Geleceği, (Şeker-İş Sendikası, 2011), 21-25; Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz, (Türkiye Şeker Fabrikası A.Ş. Yayınları, 1973), 10.

3 Turan Veldet, 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi, (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı No:48, 1958), 1-14.

4 Sedat Avcı, “Türkiye’de Şeker Sanayii” (Doktora Tezi: İstanbul Üniversitesi, 1991), 5.

5 Veldet, 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi, 4.

6 Veldet, 1-14.

18. yüzyılda üretim teknolojisinde yaşanan köklü değişimler ve Sanayi Devrimi ile Avrupa’da şeker pancarının sanayide işlenmesi öne çıkmıştır. Özellikle Almanya ve Fransa gibi ülkeler pancar şekerini geliştirerek tropikal sömürgelerin hammaddeye dayalı üstünlüğünü kırmak istemiştir. Bu süreç, şekerin sadece tropikal bölgelerde değil, ılıman iklimlerde de ekonomik değer üretmesini sağlamıştır. Devlet destekli tarım politikaları ile pancar üretimi teşvik edilmiştir. Bu durum şeker kamışı ile şeker pancarı arasında uzun ve sürekli bir çekişmeye sebep olmuştur. Bu ekonomik rekabet uluslararası ticaret savaşlarının etkisiyle var olma meselesine dönüşmüştür. Devletlerin dışa bağımlılığını kırma ve kendi öz kaynaklarına yönelme iradesi pancar üretimini bir sanayi devrimine dönüştürecek itici güç olmuştur. Modern şeker sanayisine ortam hazırlayan olayların başında 1806’da Napolyon’un İngiliz mallarına yönelik yaptığı yasaklama belirleyici olmuştur. Buna rağmen şeker üretiminde şeker kamışının üstünlüğü 1890’lara kadar devam etmiştir.⁷ 1914’te başlayan I. Dünya Savaşı nedeniyle pancar üretiminde azalma olsa da savaş bittikten sonra şeker pancarı üretiminde artış olmuştur. Bu artışta pancar tarımının ülkelerin ziraat ve hayvancılık politikalarındaki olumlu etkileri, süt, çikolata, konserve gibi sanayi kollarının üretimini desteklemesi, işsizliği önlemeye yönelik izlenen politikaların devletler tarafından desteklenmesi etkili olmuştur. Devlet teşvikleriyle desteklenen bu çok boyutlu kalkınma modeli şeker üretimini kısa sürede tarımsal faaliyet olmaktan çıkarıp küresel bir sanayi merkezine dönüştürmüştür. Bu büyüme istatistiklere de yansımıştır. 1930’da dünyada şeker üretimi 26.244 bin ton civarındaydı. 1931 yılında şeker üretimi yapan ülkeler ilk *Şeker Antlaşması*’nı imzalamışlardır. Bu antlaşmanın amacı I. Dünya Savaşı sonrası bozulan üretim-tüketim dengesini sağlamaktır. Sadece üretici ülkelerin katıldığı bu antlaşma amacına ulaşamayınca hem üretici hem de tüketici ülkelerin katılımıyla 1937’de *Uluslararası Şeker Antlaşması* yapılmıştır. Bu antlaşma sonrası üretim ve tüketimde kısmen bir istikrar sağlanmış ancak 1939’da II. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla bu istikrar bozulmuştur.⁸

Savaşın küresel ölçekte yarattığı derin sarsıntı ve üretim süreçlerinde yaşanan zorunlu aksamalar şeker gibi stratejik ürünlerin millî ekonomiler için hayati bir mesele olduğunu yeniden hatırlatmıştır. Savaş sonrası başlayan yeniden yapılanma ihtiyacı ve Türkiye’nin sanayileşme hafızası yeni bir siyasi vizyonla buluşmuştur. Bu iktisadi sorumluluk ile 14 Mayıs 1950 seçimleriyle iktidara gelen DP Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren stratejik bir öneme sahip olan şeker politikalarını ve bu alandaki iktisadi mirası devralmıştır. Bu çalışma, 1950-1956 yılları arasındaki DP hükümetlerinin, Cumhuriyet döneminden aktarılan şeker sanayisi stratejilerini hangi siyasi ve ekonomik

7 Toplam şeker üretimi 1840’ta kamış %93, pancar %7; 1850’de kamış %86,5, pancar %13,5; 1860’ta kamış %69,7 iken pancar 20,3; 1870’te kamış %64, pancar %36; 1880’de kamış %49,8 iken pancar %50,2 olmuştur. *Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz*, 83.

8 Avcı, *Türkiye’de Şeker Sanayii*, 2-25.

politikalarla sürdürdüğünü, bu politikalarla ne tür kurumsal ve yapısal dönüşümler gerçekleştirdiğini tarihsel bir perspektifle değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Özellikle Anadolu’nun hemen her bölgesinde yayılan şeker fabrikalarının DP’nin kalkınma ve ekonomik politikaları içindeki yeri ve bu sürecin millî ekonomi üzerindeki etkileri incelenecektir. Böylece çalışma, hem tarım ve sanayi politikaları arasındaki ilişkiyi hem de iktidar değişikliğinin ekonomik politikalara yansıma biçimlerini ortaya koyacaktır.

1. Osmanlı Devleti’nde Şeker Politikaları

Şeker, Osmanlı Devleti’nde uzun yıllar boyunca temel tüketim maddelerinden biri olmasına rağmen, üretimi yapılmadığından dışa bağımlı bir ürün olarak kalmıştır. Özellikle 19. yüzyılda Osmanlı Devleti ekonomisinin dış ticaret yapısındaki değişim şeker ithalatını hızla arttırmıştır. Bu durumun Osmanlı Devleti maliyesinde önemli bir yük oluşturması üzerine Osmanlı Devleti topraklarında şeker pancarı ziraatının teşviki ve şeker fabrikası kurulmasına yönelik girişimler zaman zaman gündeme gelmiş; ancak yeterli sermaye birikimi, teknik bilgi ve devlet desteğinin sağlanamaması nedeniyle kalıcı bir sonuç alınamamıştır. Osmanlı Devleti, şeker üretimi konusunda modernleşme ve sanayileşme çabalarına rağmen Cumhuriyet dönemine kadar dışa bağımlılığını sürdürmüştür. Teknolojik ve mali kısıtlamalara rağmen Osmanlı Devleti’nde şeker sanayii kurma yönündeki ilk ciddi girişim, 1838 yılında Müşir Necip Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir. Necip Paşa, Almanya’dan İstanbul’a şeker üretimiyle ilgili alet ve makineler getirerek sanayileşme adına önemli bir adım atmış; ancak kısa süre sonra vefat etmesi, bu girişimin sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. Yine de bu tarihten itibaren, şeker pancarı tarımını teşvik etmek amacıyla Fransa ve Almanya’dan getirilen tohumlarla ülkenin çeşitli bölgelerinde deneme ekimleri yapılmaya başlanmıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti’nde modern tarıma dayalı sanayi bilincinin oluşmaya başladığını göstermiştir.⁹

Osmanlı Devleti’nde sanayileşme arayışı devlet temsilcilerinin öncülüğünde daha somut girişimlerle hız kazanmıştır. Bu sürecin devamlılığında önemli bir adım olarak Osmanlı Devleti’nde şeker fabrikası kurma yolundaki ikinci teşebbüs ise Hassa Müşiri Rauf Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir. Rauf Paşa, Uzunköprü’deki çiftliğinde yetiştirdiği şeker pancarlarının Avrupa laboratuvarlarında yapılan analizlerinde olumlu sonuçlar alması üzerine, 1900 yılında hükümetten şeker fabrikası kurma imtiyazı elde etmiştir. Ancak Rauf Paşa’nın bu girişimi de Osmanlı Devleti gümrük politikalarının kapitülasyonlar nedeniyle sınırlı kalması ve ithalat vergilerinin artırılmaması yüzünden, iç pazarda yerli üretimi koruyacak

9 Sevilay Özer, “Türkiye’de Şeker Sanayisi (1925-1950)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 17, 33 (2021): 95-124.

rekabetçi bir ortam sağlanamamasının etkisiyle başarısızlığa uğramıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti, ekonomik bağımsızlık adına gerekli koruma önlemlerinden mahrum olduğu için yerli girişimler, Batı menşeli ucuz ithalat karşısında yaşayabilir bir ekonomik zemine kavuşamamıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında ise şeker sanayisini kurma yönünde bir başka önemli girişim gerçekleştirilmiştir. 15 Eylül 1916 tarihinde gümrüklerde *Özel Tarife* uygulamasına geçilmesi sırasında Ziraat Nazırı Mustafa Şeref Bey tarafından, şeker sanayisini teşvik amacıyla bir yasa tasarısı hazırlanmış ve bir Alman grubu ile fabrika kurulması için müzakerelere başlanmıştır. Osmanlı Devleti ve Almanya'nın savaşta yenilmesi nedeniyle bu teşebbüs sonuçsuz kalmıştır.¹⁰

Üretim girişimlerinin askeri ve siyasi sebeplerle aksaması cephe gerisindeki toplumsal hayatı doğrudan etkileyen bir tedarik krizini beraberinde getirmiştir. Savaş yıllarında ülkede baş gösteren şeker yokluğu, bu temel tüketim maddesini gıdanın ötesinde lüks ve aranan bir ürün yapmıştır. Bu nedenle, iç talebi karşılamak için Rusya'dan toz şeker, Hollanda ve Avusturya'dan ise kesme şeker ithalatına başvurulmuştur. Şeker fiyatlarının bir okkasının dört liraya kadar yükseldiği bu dönemde hükümet, piyasadaki dengesizliği gidermek ve arz güvenliğini sağlamak adına 19 Haziran 1918 tarihinde üç maddelik bir kararname yayımlamıştır. Söz konusu kararname ile şekerin İaşe Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından dış ülkelerden temin edilmesi kararlaştırılmış, ithalatı ve fiyatlandırılması devletin kontrolü altına alınmaya çalışılmıştır. Böylelikle savaş ekonomisi koşulları altında temel tüketim mallarına yönelik ilk müdahaleci ve korumacı politikaların örneklerinden biri olarak şeker alanında düzenlemeye gidilmiştir.¹¹ I. Dünya Savaşı'nın yenilgi ile sonuçlanmasından sonra Kurtuluş Savaşı döneminde de şeker lüks bir tüketim maddesi olmaya devam etmiştir. Savaş bittikten sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla yapılan ilk kalkınma girişimleri arasında şeker politikaları yer almıştır.¹²

2. Cumhuriyet Dönemi Şeker Politikaları (1923-1950)

Cumhuriyet döneminde benimsenen, ülkenin iktisat alanında kalkınması ve bu kalkınmanın halka dönük olması ekonomi politikalarındaki başarının temeli olmuştur. Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi

10 Abdullah Türkoğlu, "Türkiye'de Şeker Politikası", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 12, 3-4 (2013): 109-133.

11 Mehmet Karayaman, "Atatürk Döneminde Şeker Sanayii ve İzlenilen Politikalar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 28, 82 (2012): 55-56; Ergül Ballı, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İttihat ve Terakki'nin Şeker Politikası", *Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017), 111-138.

12 Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978)*, (İstanbul: Akbank Kültür Yayını, 1980), 154-155; Halûk Cillov, *Türkiye Ekonomisi*, (İstanbul: Sermet Matbaası, 1962), 248; *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, (Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1973), 153.

ekonomik birçok kesiminin temsil edildiği bir kongre olmuştur. Kongrede Misak-ı İktisadi’nin benimsenmesi, aşar vergisinin kaldırılması ve milli ekonomiye yararlı olacak yabancı sermaye açık olma maddeleri stratejik hamle özelliği göstermiştir.¹³ Yabancı sermayeye yönelik olumlu yaklaşım uygulamada yerli sermaye ile ortaklık halinde gelen yabancı yatırımların öncelikle desteklenmesi olarak gerçekleşmiştir.¹⁴ 1923-1926 yıllarında ekonomi iyileşmiş ve savaş sonrası kişi başına ortalama gelir bakımından savaştan önceki düzey 1926 yılında aşılmıştır.¹⁵ Bu iktisadi toparlanmanın temelini Türkiye’nin o dönemdeki üretim yapısının omurgası konumundaki tarımsal faaliyetlerdeki hızlanma oluşturmuştur. Genel ekonomik durumdaki iyileşmeye paralel olarak 1923-1929 yılları tarımsal üretimin hızla büyüme gösterdiği bir dönem olmuştur.¹⁶ Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasının ardından, tarımsal kalkınma ve sanayileşme politikaları kapsamında şeker sektörü stratejik bir alan olarak ele alınmıştır. Yeni devlet hem dışa bağımlılığı azaltmak hem de kırsal kalkınmayı desteklemek amacıyla şeker pancarı tarımını teşvik etmiş ve kısa sürede şeker fabrikalarının kurulmasına öncelik vermiştir. Bu amaçla Cumhuriyet Türkiye’sinin ilk sanayi hareketi şeker fabrikalarının kurulması ile hayata geçmiştir.¹⁷ Cumhuriyet rejimi şeker sanayiini hem ekonomik kalkınmanın bir parçası hem de milli iktisat politikalarının temeli olarak görmüştür. Bu konuda Atatürk: “Memleketimizin her müsait muntıkasında şeker fabrikalarının çoğalması ve bu suretle memleketin şeker ihtiyacının temini mühim hedeflerimiz sırasında tanınmalıdır”¹⁸ diyerek bu alandaki stratejik politikasını ortaya koymuştur. Bu politikanın somutlaştırılması amacıyla yasal adımlar atılmıştır. Bu kararlılığı hukuki bir zemine taşımanın en önemli göstergesi 5 Nisan 1925’te çıkarılan 601 sayılı *Şeker Fabrikalarına Bahş Olunan İmtiyazat ve Muafiyet Hakkında Kanun* olmuştur. Bu kanunla kurulacak şeker fabrikalarına tanınacak ayrıcalık ve muafiyette hükümete yetki verilmiştir. Ülkenin ihtiyacı olan şekerin temini konusunda önemli bir adım olan bu kanunun görüşmeleri sırasında Aksaray Mebusu Besim Atalay Bey: “Siyasi istiklali temin ettikten sonra iktisadi istiklali temin etmek gayesine doğru yürümezsek kanadın biri yok demektir. Muvazenei iktisadiye temin etmeyen milletler hayat mücadelesinde muvaffak olamazlar. Memleketimize ziraat memleketi dediğimiz halde üç beyazlar: şeker, pamuk, unda memleketimizden milyonlar çıkıyor.” demiştir.¹⁹

13 Oktay Yenal, *Cumhuriyet’in İktisat Tarihi*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 50.

14 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007)*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2010), 42.

15 Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 132.

16 Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007)*, 50.

17 Veldet, 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi, 55.

18 *Türkiye Şeker Sanayii 1926-1976*, (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayınları No: 210, 1976), 8.

19 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 17, İçtima 2, (5.04.19259): 98-100.

601 sayılı Kanun Türkiye’de şeker fabrikalarının kurulmasının önünü açan önemli bir yasal düzenleme olmuştur. Söz konusu kanun, vergi muafiyetleri ve çeşitli imtiyazların yanı sıra birçok kolaylık ve teşvik unsuru içermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu yönüyle kanun hem şeker endüstrisinin gelişmesine hem de Cumhuriyet’in erken döneminde sanayileşme hareketinin ivme kazanmasına da önemli katkılar sağlamıştır. Ayrıca, 601 sayılı düzenleme ulusal ekonominin güçlendirilmesi ve yerli üretimin teşvik edilmesi noktasında stratejik bir adım olarak değerlendirilmiştir.²⁰ 1920’li yıllarda şeker sanayisi kurmak dünya genelinde kabul gören bir gerçektir.²¹ Bu amaçla yeni devlet yasalarla destekleyici girişimlerde bulunmuştur. Bu dönemde yürürlüğe giren önemli yasal düzenlemelerden biri 25 Ocak 1926 tarihinde kabul edilen 724 sayılı *Şeker İnhisarı Hakkında Kanun* olmuştur.²² Bu kanunla şekerin ithalatı hükümetin denetimi altına alınmış, böylece hem iç piyasada fiyat istikrarı sağlanması hem de yerli üretimin korunması amaçlanmıştır. Erken Cumhuriyet döneminin temel iktisat politikalarından biri olan devlet müdahaleciliği ve piyasa düzenleme anlayışının somut örneklerinden biri olan bu düzenleme, aynı zamanda Türkiye’de sanayi kuruluşlarının teşviki ve millî iktisat ilkelerinin hayata geçirilmesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla, 724 sayılı kanun şeker ithalatının denetim altına alınmasını, tarımsal üretimin desteklenmesini, yerli sanayinin teşvik edilmesini ve devletin ekonomik hayatta düzenleyici bir rol almasını sağlamıştır.²³

Bu yasal düzenlemenin hayata geçirilebilmesi için ihtiyaç duyulan ekonomik planlama 15 Şubat 1926’da 741 Sayılı *Şeker, Petrol ve Benzin İnhisarına Ait İptidai Sermaye Hakkında Kanun* ile düzenlenmiştir. Buna göre Maliye Bakanlığının 1925 yılı bütçesine dört milyon liralık ödenek eklenmiştir.²⁴ 16 Haziran 1930’da kabul edilen 1709 Sayılı *Şeker Şirketine İstişare ve Avans İtasına Dair Kanun* ile mevcut şeker fabrikalarındaki isteğe bağlı olarak Maliye Bakanı avans verme yetkisine sahip kılınmıştır.²⁵ 2

20 Veldet, 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi, 72.

21 Ersin Gürdamar, “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Şeker Politikaları ve Şeker Sanayisinin Gelişimi”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10, 27 (2021): 104.

22 “Şeker İnhisarı Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 6 Şubat 1926, Sayı 290.

23 724 sayılı Kanun’un uzun vadeli etkileri Demokrat Parti iktidarı döneminde de hissedilmiştir. 1950’li yıllarda artan nüfus ve şehirleşmeye bağlı olarak şeker talebi yükselmiş, bu durum yeni fabrika yatırımlarını gündeme getirmiştir. Demokrat Parti, bir yandan özel sektörün teşvik edildiği serbestleşme politikalarını uygularken, diğer yandan şeker üretimini stratejik bir alan olarak görmeye devam etmiş ve devletin düzenleyici rolünü sürdürmüştür. Böylece 1926 tarihli *Şeker İnhisarı Kanunu*, Cumhuriyet’in ilk yıllarından Demokrat Parti dönemine kadar uzanan süreçte Türkiye’nin ekonomik modernleşme ve tarımsal-sanayi entegrasyon politikasının temel dayanaklarından biri olmuştur.

24 “Şeker, Petrol ve Benzin İnhisarına Ait İptidai Sermaye Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 24 Şubat 1926, sayı 306; Nadir Yurtoğlu, *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2024), 205-246.

25 “Şeker Şirketine İstişare ve Avans İtasına Dair Kanun”, *Resmî Gazete*, 19 Haziran 1930, sayı 1524.

Temmuz 1932 tarih ve 2054 Sayılı *Çay, Şeker ve Kahve İthalinin Bir Elden İdaresi Hakkında Kanun* ile hükümet bu ürünlerin ithalinde tek yetkili olurken, bu ürünleri ülkeye getirmek isteyenlere ithal edecekleri maddelerin değerine denk gelecek şekilde Türk malı çıkarma koşulu getirilmiştir.²⁶ 12 Haziran 1935 tarihli ve 2785 Sayılı *Şeker İstihlak ve Gümrük Resimleri Hakkında Kanun* ile şeker fabrikalarının üretim miktarı hükümetin denetimi ve düzenlemesi altına alınmıştır. Bu kanun, bir yandan iç piyasada arz-talep dengesini gözetmeyi, diğer yandan da şeker üretimini planlı bir biçimde yönlendirerek ulusal ekonomide istikrar sağlamayı amaçlamıştır.²⁷ Yasal zeminde şekillenen bu planlama yapılan sanayi yatırımları ile somutlaştırılmıştır. Bu atılımın temeli Atatürk döneminde şeker üretim faaliyetleri kurulan şeker fabrikaları ile hayata geçirilmiştir. Temeli Uşak Şeker Fabrikasından sonra atılmasına rağmen faaliyete geçen ilk işletme Alpullu Şeker Fabrikası olmuştur. 22 Aralık 1925’te Ergene nehrinin yanında İstanbul, Edirne, Babaeski, Kırklareli hatlarının birleştiği Alpullu istasyonu yakınında kurulan fabrika 26 Kasım 1926’da hizmete başlamıştır.²⁸ 19 Nisan 1923’te şeker üretimi ve satışı için Uşaklı çiftçi Molla Ömeroğlu Nuri Bey öncülüğünde köylülerin katılımı ile Uşak Terakki-i Ziraat T.A.Ş. kurulmuş ve yapılan hazırlıklar sonrası 6 Kasım 1925’te temeli atılan Uşak Şeker Fabrikası 17 Aralık 1926’da faaliyete başlamıştır.²⁹ Atatürk döneminin üçüncü şeker fabrikası olan Eskişehir Şeker Fabrikası’nın açılışı 5 Aralık 1933’te yapılmış ve hizmete başlamıştır.³⁰ Amasya, Samsun, Tokat, Kayseri ve Sivas’ın şeker ihtiyacını karşılamak için 19 Ekim 1934’te Turhal Şeker Fabrikası açılmıştır.³¹ Turhal Şeker Fabrikasının geniş havzayı kapsayan üretim kapasitesi Cumhuriyetin sanayileşme hedefinin somut ve başarılı halkalarından birini temsil etmiştir. Bu yatırımların toplam bir etkisi olarak Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren büyük gelişme gösteren şeker endüstrisi ülke ekonomisine büyük katkı sağlayan bir alan olmuştur.³² Şeker sanayii, yan ürünleriyle de ekonomiye katkı sunmuş; melas ve küspe üretimi sayesinde hayvancılık ve yem sektöründe önemli bir kaynak oluşturulmuştur. Ayrıca sektör, sağladığı istihdam olanakları ve iç piyasanın düzenlenmesi bakımından da stratejik bir işlev üstlenmiştir. Böylece şeker, Cumhuriyet’in kalkınma modelinde ekonomik bir ürün ve toplumsal dönüşümün aracı olarak önem kazanmıştır.³³

26 “Çay, Şeker ve Kahve İthalinin Bir Elden İdaresi Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 6 Temmuz 1932, sayı 2143.

27 “Şeker İstihlak ve Gümrük Resimleri Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 17 Haziran 1935, sayı 3030.

28 Salih Özel, *Türkiye Şeker Sanayi Dünyü, Bugünü, Yarını*, (Ankara: Pankobirlik, 2007), 26.

29 Özel, 22; *Ulus*, 18 Aralık 1926, 1.

30 Özel, *Türkiye Şeker Sanayi Dünyü, Bugünü, Yarını*, 49.

31 *Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz*, 22; “Turhal Şeker Fabrikası Açıldı”, *Akşam*, 20 Teşrinievvel 1934, 2.

32 Baha Tekand, *Şeker Sanayisinin Dünyü-Bugünü ve Yarını*, (Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyat No:52, 1958).

33 *Türkiye Şeker Sanayii, Kuruluşu, Gelişmesi ve Olgunlaşması 1926’dan 1950’ye*, (Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 1950), 5-20.

3. Demokrat Parti Dönemi Şeker Politikaları (1950-1956)

1945 yılı Türkiye’de siyasi hayatta hızlı gelişmelerin yaşandığı bir yıl olarak tarihte yerini almıştır. II. Dünya Savaşı’nın bitmesinin ardından oluşan yeni dünya düzeninde çok partili hayatın olduğu demokrasiye geçiş süreci yaşanmıştır. 1945 ve 1946 da yeni partilerin kurulması ile çok partili hayata geçilmiştir.³⁴ Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içinde artan muhalefet Dörtlülük Takrir³⁵ ile kendini göstermiştir.³⁶ Çiftçiye Topraklandırma Kanunu³⁷ münasebetiyle başlayan görüş ayrılıkları 7 Ocak 1946’da DP’nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.³⁸ Dört yıllık bir muhalefet döneminin ardından 14 Mayıs 1950’de yapılan genel seçimlerde iktidara gelen DP’nin önde gelen yöneticileri sanayileşme faaliyetlerinde önceki dönemlerden farklı politikalar izleyeceklerini duyurmuştur. CHP döneminde devlet kontrolünde bir sanayileşme politikası uygulanırken DP, özel sektör girişimlerine sağlanan desteğin artarak devam edeceğini ilân edilen hükümet programlarında kamuoyu ile paylaşmıştır. Ancak özel sektörde sanayinin gelişimini destekleyecek yeterli sermaye birikiminin olmaması ve teknolojik alt yapıda görülen eksiklikler nedeniyle bu politika yerini DP’nin devlet eliyle desteklediği sanayileşme girişimlerine bırakmıştır.³⁹ Bu sanayileşme farklı alanlarda olmakla birlikte

- 34 Hakkı Uyar, “Tek Parti Dönemi Laikliğinden Çok Partili Hayat Laikliğine Geçişte En Önemli Kilometre Taşı: CHP Yedinci Olağan Kurultayı (1947)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* XXV, 50 (Temmuz 2025): 65-385; Orhan, Özacın, “Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 2 (2013): 205-233; Muhittin Şimşek, *Nuri Demirağ*, (İstanbul: Alfa Yayın, 2017); M. Serhan Yücel, *Demokrat Parti*, (İstanbul: Ülke Kitapları, 2001).
- 35 7 Haziran 1945’te CHP’li Celâl Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü’nün meclis grubunda açık olarak görüşülmek üzere verdiği önergedir. Osman Akandere, “Dörtlülük Takrir”, Atatürk Ansiklopedisi, erişim 11 Eylül 2025, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1199/Dortlu-Takrir>.
- 36 Çok partili hayata geçiş döneminde muhalefet hareketleri basın tarafından destek görmüştür. Fevzi Çakmak, “Demokrat İzmir Gazetesi”, Atatürk Ansiklopedisi, erişim 12 Eylül 2025, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1140/Demokrat-%C4%B0zmir-Gazetesi>
- 37 11 Haziran 1945’te Şükrü Saracoğlu hükümeti tarafından topraksız ya da az topraklı çiftçilere toprak dağıtmak amacıyla çıkarılan kanundur. Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004)21.
- 38 Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, (Ankara: İmge Kitabevi,1990), 9; Dilşen İnce Erdoğan, “Demokrat Parti’nin Kuruluşu ve Kurucuları”, *Kuruluşundan Darbeye Demokrat Parti*, ed. Dilşen İnce Erdoğan ve İsmail Hakkı Demircioğlu ve Serpil Seda Şimşek (İstanbul: Yeditepe Yayınları), 85-89.
- 39 CHP ve DP’nin sanayileşmeyi hedeflediği görülmüştür. Sanayileşmeyi ulusal kalkınmanın temeli olarak gören CHP bu hedefi devletin öncü olduğu planlı, milli ve kamu ağırlıklı sanayileşme politikaları ile gerçekleştirmeye çalışmıştır. DP, devletin ekonomik hayata yoğun müdahalesini eleştirmiştir. Özel girişimcilik faaliyetleri ve dış desteklerle gerçekleştirmeye çalıştığı sanayileşme faaliyetlerinde önceliği tarımsal kalkınma alanına vermiş ve tarımda makineleşme önem kazanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. T. Fikret Yücel, *Cumhuriyet Türkiye’sinin Sanayileşme Öyküsü*, (Ankara: Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı, 2015), 47-51; Abdullah Takım, “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 67, 2 (2012): 157-187; Çağlar Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 147-150.

çoğunlukla tarıma dayalı sanayileşme olarak gerçekleşmiştir.⁴⁰ Yatırımların tarım eksenli şekillenmesi DP’nin kuruluş felsefesindeki liberalizm anlayışı ekonomide de kendini göstermiştir. DP’nin liberalizm anlayışında sadece özel sektör değil, devlet sektörü de yer almıştır.⁴¹ DP programında ekonomik görüşlerin temeli, özel girişimleri desteklemenin devletçiliğin görevleri arasında sayıldığı esası üzerine oluşturulmuştur. Verim alınamayan kamu kuruluşlarının özel teşebbüse devredileceği, zorunluluk halleri dışında piyasalara müdahale olmayacağı ve ekonomik kalkınmanın tarım sektörüne dayandırılacağı ilkeleri kabul edilmiştir.⁴² Adnan Menderes’in⁴³ başkanlığında kurulan DP hükümetlerinde tarım konusuna büyük önem verilmiştir. Menderes, 22 Mayıs 1950’de yaptığı Hükümet Programı konuşmasında: “Ziraati ön plana alan görüşle hareket ederek zirai kredi davasını, ziraat alet ve vasıtaları meselelerini hastalık ve haşerelerle mücadele, iyi tohum ve tohumları ıslah mevzularını ziraat tekniğini ilerletme çarelerini ehemmiyetle gözden geçireceğiz.”⁴⁴ ifadelerini kullanmıştır. Bu ifade dönemin tarım politikalarının temelini oluşturan ve tarımı merkeze alan bir kalkınma modelinin benimsendiğini göstermiştir. 1950’li yıllarda Türkiye’nin tarımsal üretiminin artırılması ve modernleşme çalışmalarına verilen/verilecek önemi belirtmiştir. *Zirai kredi davası* ifadesi tarımsal üretimdeki finansman sorununu yansıtan önemli bir kriter olmuştur. Bu durum çiftçilerin üretim süreçlerinin finanse edilebilmesi için tarım sektörüne yönelik kamusal mekanizmalarının güçlendirilmesine yönelik bir işaret olarak görülmüştür. Sağlanan kredi destekleriyle tarım kredi kooperatifleri, tarım satış kooperatifleri, çiftçinin donanımı için tarım teknolojisi gibi çalışmalar yapılmıştır.⁴⁵ Seçmen tabanının ve ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu kırsal kesimde yaşayan köylü-chiftçi nüfusun oluşturması DP dönemi ekonomi politikalarında tarım sektörüne ağırlık verilmesinde belirleyici unsur olmuştur. Bu stratejik yaklaşımın kırsal refahı sanayi üretimiyle destekleyen uygulamalarından biri olarak pancar üretiminin artırılmasıyla şeker sanayiinin gelişimi güçlendirmiştir. Türkiye’de

40 Mehmet Evsile, “Demokrat Parti Döneminde Sanayileşme Faaliyetlerinin Günlük Hayata Yansımaları, *History Studies* 14, 4 (2022): 871-885; *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, (İstanbul: Akbank Kültür Yayını, 1980), 188; Feridun Cemil Özcan, “Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi”, *Türkiye’nin 1950’li Yılları*, Haz. Mete Kaan Kaynar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 39-68; Fatma Tombak, “Türk Parlamento Tarihinde Bir Demokrat: Hayrettin Erkmen”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22, 2 (2025): 1086-1101.

41 Yaşar Baytal, “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”, *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 40 (2007): 545-567.

42 Takım, *Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları*, 164; Mehmet Evsile, “Demokrat Parti’nin İktisadî İstiklâl Mücadelesi”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2, 3 (2018): 61-75.

43 Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. Dönem 1950-1954*, (Ankara: TBMM Vakfı Yayınları No:18), 525.

44 Faruk Sükan, *Başbakan Adnan Menderes’in Meclis Konuşmaları*, (İstanbul: Kültür Ofset, 1991), 9.

45 Yurtoğlu, “Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları...”, 87.

Cumhuriyet döneminde başlayan şeker sanayii 1950 yılına gelindiğinde artan nüfusun ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmıştı.⁴⁶ Bu soruna çözüm olması için girişimler başlatılmış ve 13 Eylül 1950’de *Şeker Sanayii Yayma Programı* hazırlanmıştır. Buna göre şeker sanayi her memlekette bir sosyal ekonomi alanı olarak gelişim göstermiştir. Özellikle hammadde yetiştiriciliği ile imalatçılar ve satıcıların karşılıklı menfaatleri göz önünde bulundurularak fiyatlar devlet tarafından düzenlenmekte ve hükümet hakem rolünü üstlenmektedir. Pancar ve şekerin yurt ekonomisine katkılarını çoğaltmak ve çiftçilerin gelirlerini yükseltmek amacı ile birim alandan elde edilen verimi artırma girişimlerine önem verilmiştir. Bu dönemde, tarlanın ekime hazırlanması için çiftçinin ileri tarım tekniğine uygun toprak işleme aletleri kullanması çalışmaları artmıştır. Bu amaçla pulluk, traktör gibi tarım alet ve makineleri uygun imkanlarla çiftçinin hizmetine sunulmuştur.⁴⁷ Tarımsal üretimde verim artışının temel unsurlarından biri olan gübreleme uygulamaları, bu alandaki çalışmaların dikkatle izlenmesini zorunlu kılmıştır. Türkiye’de suni gübre kullanımının yaygınlaştırılmasında şeker sanayii öncü bir rol üstlenmiştir. Bununla birlikte, yalnızca gübreleme değil, tarımsal üretimin sürdürülebilirliğini doğrudan etkileyen sulama faaliyetleri ile zararlılarla mücadele konuları da bütüncül bir kalkınma anlayışı çerçevesinde ele alınmış ve bu alanlara özel önem verilmiştir.⁴⁸

Tarımdaki verimliliği artırmaya yönelik bu girişimler geniş ölçekli bir politikanın uygulaması olmuştur. DP, tarım politikalarında sanayi ile bütünleşme çabası göstermiştir. Bu çabanın gereği olarak çok sayıda yerli ve yabancı uzman görüşlerinden yararlanılmıştır. 1951 yılında Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. mesleki incelemelerde bulunmak üzere üç teknisyeni Avrupa’ya göndermiştir.⁴⁹ Amerika Tarım Bakanlığı Şeker Araştırma Dairesi Başkanı Baş Patolojisti Dr. Georges H. Coons, Bakanlar Kurulu kararı ile teknik incelemelerde bulunmak üzere Erzurum’a gelmiştir.⁵⁰ Aynı yıl şeker fabrikalarına gerekli sermayenin temin yolları ve şeker sanayinin gelişimi için Prof. Hırş görevlendirilmiştir. Hırş, Türkiye’de yaptığı incelemeler sonrası bir rapor hazırlamış ve bu raporda şeker sanayisine çiftçi sermayesinin de dahil edilmesi, fabrikaların hammaddeye, karayolları veya demiryollarına yakınlığı üzerinde durulan konular olmuştur. Hırş’in raporunda üretim yapacak yeterli

46 Gürdamar, “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Şeker Politikaları...”, 124.

47 Ziraat üretiminde makineleşmenin gelişmesinde Amerika kaynaklı ekonomik yardım paketi olan Marshall Yardımlarının büyük etkisi olmuştur. DP iktidarı zamanında 1950-1951 yıllarında 45 milyon doları doğrudan, 25 milyon doları dolaylı olan bu yardımın 8.501.000 doları Tarım Bakanlığı’nın araç, makine, tohum ve ilaçlama ihtiyaçları için ayrılmıştır. Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, 40; Abdullah Takım, *Demokrat Parti Dönemi Ekonomik Kalkınma ve Dış Finansman*, (Ankara: İmaj Yayınevi, 2017), 75.

48 *Türkiye Şeker Sanayii 1926-1976*, 25.

49 Veldet, 30. *Yılında Türkiye Şeker Sanayi*, 690.

50 “Amerika Tarım Bakanlığı Şeker Araştırma Dairesi Başkanı’nın Erzurum’a gelmesi”, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı, 30.18.1.2/126.63.2., 11.08.1951.

nüfus olması da fabrikaların devamlılığı için önemli görülmüştür.⁵¹ Üretim sürecindeki bu kapasite arayışı sanayileşmenin toplumsal tabana yayılması hedefiyle birleşmiştir. Fabrikaların sadece işgücüyle değil, mülkiyet yapısıyla da halkla bütünleşmesi stratejik bir öncelik olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede kurulması planlanan şeker fabrikalarında halk sermayesinin kullanılması istenmiştir.⁵² Bu uygulama DP’nin ekonomi uygulamalarının bir yansıması olmuştur. Şeker sanayii hammaddesini ziraatten aldığı için çiftçilerle yapılacak sermaye ortaklığı gerekli ekonomik desteğin sağlaması hedeflenmiştir.⁵³ Türkiye Şeker Fabrikaları tarafından İşletmeler Bakanlığına sunulmak üzere hazırlanan raporda her fabrikaya kendi kapasitesine göre bir hayat sahası oluşturmanın hedeflendiği belirtilmiştir.⁵⁴ Bölgede zamanla gelişecek olan ekonomik oluşumların dikkatle hesaplanması şeker sanayii ekonomisinin esası olarak aktarılmıştır. Bu amaçla su kaynaklarına yakınlık, demiryolu ulaşımı, işçi temini, personelin barınma meselesi dikkat edilen temel konular arasında olmuştur.⁵⁵

Teknik kriterlerin detaylı planlanması sanayileşmenin sadece iktisadi bir yatırım değil, kapsamlı bir modernleşme projesi olduğunu göstermiştir. Kısa sürede kamuoyunun odak noktası olan bu çalışmalar ve DP’nin ilk yıllardan itibaren yatırım planları arasında yer alan şeker fabrikalarının sayısının artırılması ulusal basında da gündem olmuştur. 1952 tarihli haberde yeni şeker fabrikalarının kurulacağı duyurulmuştur.⁵⁶ Bu duyuru devletin tarıma dayalı sanayileşme stratejisi ve kırsal kalkınmayı hedeflediğini göstermiştir. Fabrika yatırımları kırsal alanda istihdam yaratması hem de hükümetin ülkenin her yerine refah getirme politikasının bir aracı olmuştur.

3.1. Demokrat Parti Döneminde Açılan Şeker Fabrikaları

DP dönemi, Türkiye’nin ekonomik ve tarımsal politikalarında önemli değişimlerin yaşandığı bir süreç olarak öne çıkmıştır. Hızlı büyüme hedefleri doğrultusunda tarım sektörüne önem verilmiştir. Şeker üretimi, dönemin

51 “Türkiye Şeker Fabrikaları ile İlgili Profesör Hırş’ın Raporu”, BCA, Cumhuriyet Halk Partisi, 490.1.0.0/1452.18.4., 26.01.1951.

52 “Uşak Şeker Fabrikası’nda Çalışmakta İken İstifa Edip Ayrılanların Talebinin Reddi”, BCA, 30.1.0.0/105.652.8., 02.12.1952.

53 “Şeker Fabrikası Kurulabilecek Yerlerle İlgili İşletmeler Bakanlığı’na Sunulan Rapor”, BCA, 30.1.0.0/105.652.1., 6.12.1951.

54 “Turhal Şeker Fabrikası’nda Çalışma Talepleri”, BCA, 30.1.0.0/105.652.2., 15.04.1952.

55 “Kütahya’da Bir Şeker Fabrikasının Kurulması Hakkında Not”, BCA, 30.1.0.0/105.652.4., 26.07.1952.

56 “Dört Yeni Şeker Fabrikası Kurulacak,” *Akşam*, 27 Ekim 1952, 5; “Memleket Ekonomisinde Büyük Bir Hamle,” *Zafer*, 11 Ağustos 1952, 1; “Şeker Fabrikası,” *Zafer*, 11 Eylül 1953, 3; “Üç Şeker Fabrikasının Temeli Birden Atılıyor,” *Zafer*, 13 Eylül 1953, 6; “Şeker Sanayiinde Gelişmeler Bugünkü Durum ve Genişleme,” *Zafer*, 29 Ekim 1953, 24; “Dün İki Şeker Fabrikasının Temeli Atıldı,” *Zafer*, 14 Eylül 1953, 1; “Hükümet Şeker Şirketine Serbest Satışa Yetecek Kadar Şeker Sevk Edilmesi İçin Bir Emir Verdi,” *Gece Postası*, 20 Mart 1955, 1.

tarım politikalarının merkezinde yer almış; artan şeker ihtiyacını karşılamak amacıyla hem yerli üretimin artırılması hem de modernleşme çalışmalarına hız verilmiştir. Şekere yönelik yatırımlar yoğunlaşmış, özellikle şeker pancarı üretimi ve şeker fabrikalarının kurulması teşvik edilmiştir. Bu politikalar ile Türkiye'nin şeker sektöründe üretim kapasitesinin arttırılması amaçlamıştır. Bu dönemde Türkiye'nin zirai ve iktisadi bakımdan kalkınması amacına uygun olarak kurulacak fabrikaların yerleri için detaylı çalışmalar yapılmış⁵⁷ ve 1953'te Adapazarı'nda, 1954'te Amasya, Konya, Kütahya'da; 1955'te Kayseri, Susurluk ve Burdur'da; 1956'da Erzurum, Erzincan, Elâzığ ve Malatya'da şeker fabrikaları açılmıştır.⁵⁸ DP hükümeti döneminin ilk şeker fabrikası olan Adapazarı Şeker Fabrikasının açılış konuşmasında Başbakan Adnan Menderes: *“Böyle bir eseri on üç ay gibi kısa bir zamanda kurabilmek geceli gündüzlü gayretlerin bir eseri olmak lazım gelir. Zannolunmasın ki bu başarı sadece şeker sanayisi alanında değildir. Sanayinin bütün şubelerinde aynı hız ve gayretle çalışılmakta ve memlekette şimdiye kadar havsalağa sığmayacak başarılar elde edilmektedir.”*⁵⁹ demiştir.

Menderes'in konuşması DP iktidarının ekonomik kalkınma ve sanayileşme politikalarının somut bir örneği olarak değerlendirilebilir. 1950'lerde DP, ekonomik kalkınma politikalarını serbest piyasa ilkeleri çerçevesinde sürdürse de tarımsal üretimi artıracak, tarım sanayisini destekleyecek yatırımlara özel önem vermiştir. Şeker fabrikaları hem kırsal kalkınmayı destekleme hem de ithalatı azaltarak dış ticaret dengesini koruma hedefleri doğrultusunda stratejik önemdeydi. Fabrika Alman Bukau firması tarafından kurulmuştur.⁶⁰ Açılış töreninde söz alan Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Umum Müdürü Baha Esat Tekand: *“Adapazarı Şeker Fabrikasının kuruluşu, pancar bölgelerindeki zirai ekonomi gelişimine nefes aldıracak, pancarın zirai kalkınmadaki etkilerini bütün bölgeye yayacak ve ziraat nimetlerinden mahrum kalan yeni bölgelere doğru açılma imkânı verecektir”* demiştir.⁶¹

Bu stratejik genişlemenin kamuoyundaki yankılarını temsil eden 12 Ekim 1953 tarihli Milliyet gazetesinde yer alan haber, Adapazarı Şeker Fabrikasının açıldığını duyurmaktadır.⁶² 1950 sonrası Türkiye'sinde tarım ile sanayi arasında kurulan yeni dengenin, özellikle tarıma dayalı sanayi

57 Şeker pancarı ekim alanlarının belirlenmesinde etkili olan koşullar için bkz. Osman Erdem Özgür, *Şeker Pancarı Ekim Alanlarında İklim, Toprak ve Münavebe*, (Ankara: 2003), 7-10.

58 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 25, İçtima 4, (1.11.1953): 12. Şeker fabrikalarının açılışında sermaye desteği sağlamak amacıyla kalkındırma şirketleri kurulmuştur. “Şeker Sanayiinde Yeni Fabrikalar Kuruluşu Hakkında Not”, BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30.1.0.0/105.652.3, 18.04.1952.

59 Veldet, 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi, 736-737.

60 Rıza Güray, *Türkiye Şeker Sanayi ve Şeker Pancarı Tarımı*, (Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayın No:160, 1968), 34.

61 Veldet, 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi, 720.

62 “Adapazarı Şeker Fabrikası Dün Açıldı,” *Milliyet*, 12 Ekim 1953, 1.

yatırımlarıyla güçlendirilmek istendiğini göstermektedir. Adapazarı Şeker Fabrikası’nın açılışı, Türkiye’nin bölgesel kalkınma hamlelerinin bir parçası olmuştur. Bu yatırım aynı zamanda yerel üreticiye pancar tarımıyla yeni bir gelir kaynağı sunarak kırsal refahı artırmayı hedeflemiştir. Böylelikle tarımsal üretim ile sanayi üretimi arasında karşılıklı bir ilişki kurulmuştur. DP dönemi kalkınma politikaları, *küçük çiftçiyi kalkındırma*, *yerli sanayiye yatırım yapma* ve *bölgesel ekonomik eşitsizlikleri azaltma* gibi hedefleri barındırıyordu.⁶³ Adapazarı Şeker Fabrikasının açılışı, bu hedeflerin pratikteki yansımasıdır. Öte yandan fabrikanın açılışı, DP’nin halkla ilişkilerinde de bir araç işlevi görmüştür. Sanayi hamleleri, kamuoyuna hizmet siyasetinin somut bir göstergesi olarak sunulmuş ve iktidarın meşruiyetini güçlendirmek için kullanılmıştır.

DP’nin ekonomi politikalarında kalkınan Türkiye imajını pekiştiren bu yaklaşımın uygulamalarından biri DP döneminde 13 Eylül 1953’te temelleri atılan ve 19 Eylül 1954’te açılışı yapılan Konya Şeker Fabrikasıdır. Bu gelişme DP tarım ve sanayi politikalarının birlikte ele alındığı kalkınma modelini somutlaştırmıştır. Alman Arge grubu Salzgitter tarafından kurulmuştur.⁶⁴ Konya’da şeker sanayii ile ilgili çalışmaları yürütmek için merkezi Ankara olan Konya Şeker Fabrikası Anonim Şirketi kurulmuştur.⁶⁵ Konya Şeker Fabrikasının açılması, bölgesel kalkınma açısından çift yönlü bir işlev taşımaktadır. Bir yandan Konya Ovası gibi Türkiye’nin en büyük tarım alanlarından birinde pancar tarımını teşvik ederek çiftçinin gelirini artırmayı, diğer yandan tarım ürünlerini yerinde işleyerek sanayileşmeyi tabana yaymayı amaçlamaktadır.⁶⁶ Şeker fabrikaları sanayi yatırımı ve taşra ekonomisinin modernleşmesine aracılık eden kırsal kalkınma odaklı projeler olarak görülmüştür.⁶⁷ Pancar tarımı ve şeker üretimi, bölgedeki tarım ekonomisinin nakit döngüsünü hızlandırarak kırsal refahı doğrudan etkilediği İşletmeler Vekili Sıtkı Yırcalı’nın yaptığı konuşmada “*Şeker fabrikaları halkımızın yeni bir anlayışının ifadesini teşkil etmiştir*” sözleriyle desteklenmiştir.⁶⁸ Açılış töreninde bulunan Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü konuşmasında memleketimizdeki büyük gelişim hareketlerinin yarın yapılacaklar yanında küçük kalacağını ve daha fazla çalışarak daha büyük işler yapılacağını ifade etmiştir.⁶⁹ Köprülü’nün işaret ettiği geleceğe yönelik büyüme kararlılığı hızla uygulamaya konulmuştur. Bu amaçla DP döneminde planlanan şeker sanayi programında işletmeye açılması planlanan bir diğer fabrika Alman Arge grubu

63 Zehra Sungur, *Demokrat Parti Ekonomi Politikaları ve Kalkınma Çabaları*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2015), 46-54.

64 Güray, *Türkiye Şeker Sanayi ve Şeker Pancarı Tarımı*, 36.

65 “Konya Şeker Fabrikası A.Ş.’nin Kurulmasına İzin Verilmesi.” BCA, 30.18.1.2/135.17.6., 15.02.1954.

66 “Kalkınan Konya Şeker Fabrikasına Kavuştu,” *Zafer*, 22 Ağustos 1954, 1.

67 “Konya Şeker Fabrikası Dün İşletmeye Açıldı,” *Akşam*, 20 Eylül 1954, 1.

68 Veldet, 30. *Yılında Türkiye Şeker Sanayi*, 792.

69 Güray, *Türkiye Şeker Sanayi ve Şeker Pancarı Tarımı*, 34.

Salzgitter tarafından kurulan Amasya Şeker Fabrikası olmuştur.⁷⁰ Ülkenin kalkınma ekonomisinde önemli bir adım olarak değerlendirilen bu fabrikanın kurulması girişimi bölgeden her geçen yıl daha da gelişen pancar tarımının çoğalmasının bir sonucu olmuştur. Amasya ve çevresinde yetişen pancarların Turhal Şeker Fabrikasının özellikle son üç yılda kapasitesinin çok üstünde çalışmak zorunda kalması bu bölgede yardımcı bir fabrikanın kurulması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.⁷¹ Amasya’da fabrika kurmak amacıyla merkezi Ankara olan Amasya Şeker Fabrikası Anonim Ortaklığı kurulmuştur.⁷² Ayrıca Turhal Şeker Fabrikası’nın sahip olduğu bazı üretim alanları 25 yıl süreliğine imtiyaz olarak Amasya Şeker Fabrikası’na verilmiştir.⁷³

Sanayi tesisleri arasındaki koordinasyon ve kaynak paylaşımları stratejik bir öncelik olmuştur. Bu bütüncül yaklaşımla hareket eden DP iktidarı, özellikle kırsal bölgelerde altyapı, ulaşım, tarım makineleri, sulama vb. yatırımlarla bir kalkınma hamlesi yürütmüştür. Bu amaçla açılan şeker fabrikaları hem ekonomik bir gelişme aracı hem de siyasi desteği artırmaya yönelik sembolik yatırım olarak öne çıkmıştır. 1954 yılında işletmeye açılması planlanan şeker fabrikalarından üçüncüsü 14 Eylül 1953’te temeli atılan ve Alman Bukau ile BMA firmaları tarafından kurulan Kütahya Şeker Fabrikasıdır.⁷⁴ Başbakan Adnan Menderes açılış konuşmasında halkın fabrikalara olan desteğine vurgu yapmıştır. Menderes konuşmasında: “... toplanan binlerce vatandaşımız kendilerine birer saray inşa ediliyormuş gibi şevkli ve heyecanlıydılar. Bu aziz vatanın her köşe ve bucağını ileri bir seviyeye ulaştırmak için Türk milletinin büyük bir şevk ve heyecan içinde olduğunu ve bunun da yepyeni bir vatanperverlik şeklinde tecelli ettiğini söylemekte hata yoktur”. demiştir.⁷⁵ Fabrikanın açılışı 24 Kasım 1954’te Başbakan Adnan Menderes, İşletmeler Vekili Samet Ağaoğlu ve çok sayıda bürokratin katılımıyla gerçekleşmiştir. Kütahya Şeker Fabrikası ulusal sanayi politikasının⁷⁶ kırsal kesim ölçeğinde uygulamaya konulduğunun somut

70 “Amasya ve Konya Şeker Fabrikaları Açıldı,” *Milliyet*, 12 Eylül 1954, 1. Fabrikanın sosyal tesisleri (sinema, lokanta, çocuk bahçesi, gazino, misafirhane vb.) aynı zamanda sosyo-kültürel hayatın gelişimine katkı sağlamıştır. “Amasya Şeker Fabrikası,” *Pancar*, Ocak 1954, 4.

71 Veldet, 30. *Yılında Türkiye Şeker Sanayi*, 847.

72 “Amasya Şeker Fabrikası Anonim Ortaklığı’nın Kurulmasına İzin Verilmesi”, BCA, 30.18.1.2/130.70.2.,12.08.1952.

73 “Şeker Pancarı İmtiyaz ve Muafiyetinden Faydalanma Hakkının Amasya Şeker Fabrikası A.Ş.’ye Verilmesi”, BCA, 30.18.1.2.130.90.2.,02.12.1952.

74 “Kütahya’da Bir Şeker Fabrikasının Kurulması Hakkında Not”, BCA, 30.1.0.0/105.652.4., 26.07.1952; Güray, *Türkiye Şeker Sanayi ve Şeker Pancarı Tarımı*, 36; “Kütahya Şeker Fabrikası,” *Pancar*, Ocak 1954, 5.

75 Veldet, 30. *Yılında Türkiye Şeker Sanayi*, 901.

76 Türkiye’de sanayinin temelleri 1930’lu yıllarda ağırlıklı olarak yurtiçinde üretimi yapılan hammadde kaynaklarını kullanmaya yönelik temel tüketim ürünlerinin yurt içine üretimine dayanan bir özelliğe sahiptir. Bu yapı, iç piyasadaki talep artışları ile beslenmiş ve 1950-1960 döneminde önemli bir yapısal değişime uğramıştır. Tarım sektöründe iç piyasanın genişlemesi sanayi sektörüne talep oluşturup bu sektörün dinamizmini artırmıştır. Böylece tarım sektörü yüksek oranlı bir büyüme göstermiştir. Takım, *Demokrat Parti Dönemi Ekonomik Kalkınma ve*

göstergesidir. Türkiye Şeker Sanayiinin genişletilmesi programına göre 1955 yılında işletmeye açılması planlanan üç şeker fabrikası bulunuyordu: Susurluk, Burdur ve Kayseri.⁷⁷ Türkiye’nin Şeker Sanayisinin Genişletilmesi Programı çerçevesinde 19 Nisan 1954’te Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes’in katılımıyla temeli atılan Alman Salzgitter tarafından kurulan Susurluk Şeker Fabrikası, 28 Eylül 1955’te Adnan Menderes’in katılımıyla hizmete açılmıştır.⁷⁸ Bu fabrika sadece o günün bir iktisadi başarısı olarak kalmamış, Türkiye’nin sanayileşme serüveninde Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren başlayan sanayi ve tarım reformlarının bir devamı olmuştur. Bu özelliğiyle Susurluk Şeker Fabrikası DP’nin bölgesel kalkınmaya verdiği önemin somut göstergesi olmuştur. 26 Nisan 1954’te temeli atılan Burdur Şeker Fabrikası Burdur; Afyon, Antakya, Denizli ve Isparta’nın merkez ve ilçelerinin pancar ekim alanını içine almıştır. Açılışı 23 Eylül 1955’te yapılmıştır.⁷⁹ Burdur Şeker Fabrikası, Türkiye’nin tarıma dayalı sanayi politikalarının yerelleşme sürecinde önemli bir adım olmuştur. Bu gelişme hem Cumhuriyet döneminde temelleri atılan şeker sanayileşmesinin genişlediğini hem de DP iktidarının bölgesel kalkınma politikalarına verdiği önemi göstermiştir. Pancar üretimini teşvik eden bir ekonomi olan şeker sanayii Burdur gibi kırsal nitelikli bir bölgeye fabrikanın kurulması ile çiftçilere yeni bir geçim kaynağı imkânı sunmuş ve yerel ekonominin çeşitlenmesine katkı sağlamıştır.⁸⁰ 1955 yılında Burdur ve Susurluk Şeker Fabrikaları ile faaliyete geçirilmesi planlanan üçüncü fabrika Kayseri Şeker Fabrikası olmuştur. Açılışı 6 Kasım 1955’te Başbakan Adnan Menderes, İşletmeler Vekili Samet Ağaoğlu, bölge milletvekilleri ve basın mensupları ve kalabalık halk topluluğunu katılımı ile yapılmıştır.⁸¹ Açılış konuşmasında İşletmeler Vekili Samet Ağaoğlu Orta Anadolu’nun çok eski bir şehri olan Kayseri’de yapılan yeni yatırımlarla Kayseri’nin çok yakında dünya medeniyetinin sembolü bir şehir olacağını söylemiştir. Baha Tekand, Kayseri Şeker Fabrikasının bölgede yüzyıllardan beri bereket bekleyen verimli topraklara çok büyük fayda sağlayacağını, Türkiye’nin 1956 yılı itibarıyla şeker ihracatı yapabileceğini belirtmiştir.⁸² Kayseri Şeker Fabrikasının hizmete girmesiyle 1955 yılında Türkiye’de işleyen şeker fabrikalarının sayısı 11 olmuştur.

Dış Finansman, 88.

77 “Burdur ve Civarı Şeker Sanayiini Kalkındırma Türk Anonim Şirketi’nin Kurulmasına İzin Verilmesi”, BCA, 30.18.1.2/139.43.1, 06.05.1955.

78 Güray, *Türkiye Şeker Sanayi ve Şeker Pancarı Tarımı*, 36; “Susurluk şeker Fabrikasının Açılış Merasimi,” *Pancar*, Kasım 1955, 13; Halûk Kılçık, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, cilt V, (Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları:3, 1992), 149.

79 “Burdur Şeker Fabrikası Yarın İşletmeye Açılıyor,” *Milliyet*, 23 Eylül 1955, 1; “Burdur Şeker Fabrikasının Açılış Merasimi,” *Pancar*, Kasım 1955, 6.

80 “Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketinin Durumu Hakkında Hazırlanan Not,” BCA, 30.1.0.0/105.653.1., 09.11.1955.

81 “Kayseri Şeker Fabrikasının Açılış Merasimi,” *Pancar*, Aralık 1955, 5.

82 Veldet, 30. *Yılında Türkiye Şeker Sanayi*, 1052; “Kayseri Şeker Fabrikasının Açılışı,” *Pancar*, Aralık 1955, 5.

Orta Anadolu’da sağlanan bu üretim kapasitesi, sanayileşmenin ülkede dengeli bir yayılma politikasının parçası olarak Doğu illerine doğru genişleme eğilimi göstermiştir. Bölgesel kalkınmada Türkiye’de şeker sanayinin Doğu Anadolu Bölgesine doğru yayılması Erzurum’da şeker fabrikasının kurulması ile başlamıştır. 1956’da Doğu Anadolu bölgesinde açılması planlanan dört şeker fabrikasından biri olan Erzurum aynı zamanda deniz seviyesinden yüksek bir mesafede kurulması bakımından da diğerlerinden farklıdır. 30 Eylül 1956’da Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, İşletmeler Vekili Samet Ağaoğlu ve bölge milletvekillerinin katılımlarıyla Erzurum Şeker Fabrikası hizmete açılmıştır.⁸³ Erzurum gibi iklimsel ve fiziki zorluklara sahip bir bölgede fabrika yapılması üretimin bölgelere dengeli dağıtılması stratejisinin bir parçasıdır. Fabrikanın ekim sahası Erzurum merkez ve ilçeleri ile Ağrı, Gümüşhane ve Bayburt’un verimli ovalarını içine almıştır.⁸⁴ Başbakan Menderes tarafından yapılan açılış konuşmasında DP’nin iktidara geldiği ilk yıldan itibaren memlekette şeker davasını halletme kararı aldığı kamuoyuna duyurulmuştur. Erzurum Şeker Fabrikasının yapımında Alman uzmanlardan yararlanılması Türk-Alman dostluğunun bir yansıması olarak değerlendirilmiştir.⁸⁵ 30 Eylül 1956’da Erzurum Şeker Fabrikasının işletmeye açılışından sekiz saat sonra (16.45’te) Erzincan Şeker Fabrikası hizmete açılmıştır.⁸⁶ Doğu Anadolu’da Erzurum ve Erzincan’da şeker fabrikalarının açılması aynı zamanda pancar üretimi için yeni tarımsal havzaların oluşumuna imkân sağlamıştır. İzlenilen bu politika köylünün üretim zincirine katılımını artıran bir uygulama yaratmıştır. Her iki fabrikanın açılış töreninde devleti temsilen Cumhurbaşkanı, Başbakan, milletvekilleri ve diğer bürokratik liderlerin katılımı yatırımın sadece ekonomik olarak değerlendirilmemesi gerektiğine işaret etmiştir.⁸⁷ Bu katılım yoğunluğu devletin toplumsal bütünleşme ve sosyal refahı ülkeye yayma politikalarının bir sembolü olarak görülmüştür. Erzurum ve Erzincan’daki şeker fabrikaları Doğu Anadolu’nun kalkınması ve bölgede yaşanan eşitsizlikleri gidermeye yönelik kamu stratejisi olmuştur. 1956 yılında iki gün içinde işletmeye açılan dört şeker fabrikasından üçüncüsü Elâzığ Şeker Fabrikasıdır. 1 Ekim 1956’da devlet ve hükümet temsilcilerinin katılımı ile açılışı gerçekleşen fabrika aynı zamanda sosyal tesisleri ile dikkat çekmiştir. Memur ve işçiler için hazırlanmış lojmanlar, dışardan gelen ziyaretçiler için misafirhane, gazino, toplantı salonu, satış mağazası vb. alanları ile ilgi çekmiştir. Ekonomik kalkınma politikalarında hedeflenen ziraat ve sanayi sektörlerinin gelişimi için 1 Ekim

83 “Erzurum ve Erzincan Şeker Fabrikalarının Açılış Törenlerinde Cumhurbaşkanı, Vekiller Bulundular,” *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1956, 1; “Erzurum ve Erzincan Dün Tam Bir Bayram Havası Yaşadı,” *Zafer*, 1 Ekim 1956, 1.

84 Veldet, 30. *Yılında Türkiye Şeker Sanayi*, 1096.

85 Veldet, 1105.

86 *Türkiye Şeker Sanayii 1926-1976*, 86.

87 Halûk Kılçık, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, cilt VI, (Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları:3, 1992), 475.

1956’da işletmesi başlatılan girişim Malatya Şeker Fabrikası olmuştur. DP döneminde on birinci şeker fabrikasının hizmete açılması Başbakan Adnan Menderes ve açılışa katılan tüm devlet yöneticileri tarafından Türkiye’nin ekonomik hayatına büyük bir katkı olarak değerlendirilmiştir.⁸⁸

3.1.1. DP Dönemi Şeker Politikalarını Destekleyen Çalışmalar

Şeker sanayinin gelişimi için DP döneminde pancar ekicilerine destek olan kooperatifler hayata geçirilmiştir. Şeker sanayisinin gelişiminde 16 Temmuz 1951’de başlatılan Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatiflerinin⁸⁹ kurulması yeni fabrikaların kurulması için gerekli sermayenin elde edilmesi ve şeker üretimini desteklemek amaçlarıyla ortaya çıkmıştır.⁹⁰ Pancar Kooperatifleri Bankası bu amaçla kurulmuş⁹¹ ve ilk kooperatif girişimi Adapazarı’nda başlamıştır.⁹² Bu kooperatifler 1954 yılında kurulan Şekerbank A.Ş. ile desteklenmiştir. Pancar kooperatiflerinin ihtiyacı olan tarım makineleri, alet, gübre, tohum vb. her türlü ihtiyacın temininde kooperatifler banka ile iş birliği yapmışlardır. 1955 yılında Şeker Sigorta A.Ş. kurularak çiftçinin karşılaşılabileceği doğal afet vb. olumsuz durumlar önlenmeye çalışılmıştır.⁹³ Üreticiye sunulan ekonomik ve yapısal imkânların bir etkisi olarak şeker sanayinin çiftçiye sağladığı olanakların koşullar dahilinde iyi olması ve iyileştirme çalışmaları DP döneminde şeker sanayinin gelişimine katkı sunmuştur. Bu olanakların başında teknik yardımlar gelmiştir. Şeker sanayisinin ilk günden itibaren aktif bir politikayla çiftçinin hayatına dokunan tarım teşkilatı, tarlanın hazırlık döneminden hasat sürecine kadar çiftçinin yanında yer almıştır. Aylık olarak çıkarılan Pancar dergisi çiftçiye hitap ederek tarımsal konularda gelişimi desteklemiştir.⁹⁴ Pancar dergisinin üzerinde durduğu önemli konulardan biri tarım sigortası konusu olmuştur. Yaşanabilecek olumsuz koşullardan en az etkilenmek amacıyla zirai sigortacılık alanında pancar üreticilerini bilgilendirici yazılar paylaşılmıştır.⁹⁵

Ziraat üretimindeki riskleri yönetmeye yönelik yapılan bu kurumsal çabalar 1955 yılından itibaren derinleşmeye başlayan genel ekonomik krizi hafifletmeye yetmemiştir. 1955 yılında ülkede kendini gösteren ekonomik

88 “On Birinci Şeker Fabrikası Açıldı,” *Milliyet*, 2 Ekim 1956, 1.

89 1969’da çıkarılan 1163 sayılı kooperatifler yasası sonrası 1972’de Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. ile 19 Pancar Ekicileri Kooperatifi tarafından Pankobirlik olarak bilinen S.S. Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği kurulmuştur.

90 “Kooperatif Paraları ile Neler Yapılıyor?,” *Pancar*, Ocak 1954, 3.

91 “Pancar Kooperatifleri Bankası,” *Pancar*, Şubat 1954, 1.

92 *Kuruluşundan Bugüne Şekerbank (1953-1998)*, (Ankara: Şekerbank Kültür Yayını No:8, 1998), 10.

93 Veldet, 30. *Yılında Türkiye Şeker Sanayi*, 1347-1358.

94 “Pancar yığını yapacak köylü neler bilmelidir?,” *Pancar*, Ekim 1951, sayı 1; “Pancar Ziraatinin Esas Hedefleri,” *Pancar*, Nisan 1952, sayı 7, 1; “Pancar Ekiminde Tarlaların Pullukla Sürülmesinin Mahzurları,” *Pancar*, Haziran 1953, sayı 21, 6.

95 “Dolu Sigortasının Esasları,” *Pancar*, Nisan 1957, 3; “Ziraatte Sigorta Mevzuu,” *Pancar*, Mayıs 1957, 3; “Sigorta,” *Pancar*, Haziran 1957, 5; “Zirai Sigorta,” *Pancar*, Temmuz 1957, 3.

sıkıntılar şeker politikalarına yansımış ve şeker tüketimi mart ayında kişi başı bir kilo olarak karneye bağlanmıştır.⁹⁶ Yaşanan ekonomik sıkıntılara çözüm yurt dışı kredileriyle sağlanmaya çalışılmış ve yasal düzenlemeler arttırılmıştır. 22 Haziran 1956'da TBMM'de kabul edilen ve 1 Temmuz itibarıyla yürürlüğe giren 6747 sayılı *Şeker Kanunu* şeker sanayisinin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Kanun ile şeker üretimi, çiftçiyi destekleyen girişimler, ihracata yönelik hükümler detaylandırılmış fabrikalarda üretimi arttırmaya yönelik maddeler yer almıştır.⁹⁷ Yasal çerçevede uygulanan bu teşvik edici hükümler ve üretim odaklı politikalar kısa sürede tarımsal alanda karşılık bulmuştur. Bu hukuki altyapının sağladığı kurumsal desteğin bir sonucu olarak DP'nin iktidarda olduğu 1950–1956 dönemi⁹⁸ şeker pancarı ekim alanı ve şeker üretimi arasında bazı dönem dalgalanma olmakla birlikte genel olarak hızlı bir yükseliş görülmüştür. (Bkz. EK-1). 1950-1956 yıllarında parti programında belirtilen *İktisadi hayatta özel teşebbüs ve sermayenin yeri esastır* anlayışı ile çalışmalarını sürdüren DP döneminde hedeflenen on bir şeker fabrikası üretime kazandırılmıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nden DP dönemine uzanan süreçte şeker politikaları, Türkiye'nin iktisadi dönüşümünün izlenebileceği önemli bir gösterge alanı olmuştur. Osmanlı Devleti'nde şeker üretiminin kurumsal ve teknolojik altyapısının oluşturulamaması, sektörün büyük ölçüde ithalata bağımlı kalmasına yol açmış; kapitülasyonların ve dış ticaret rejiminin etkisiyle yerli sanayi korunamamıştır. Bu durum, şekerin yalnızca bir tüketim maddesi değil, aynı zamanda ekonomik bağımlılığın sembolik göstergelerinden biri hâline gelmesine neden olmuştur. Bu durum yeni kurulan Cumhuriyet rejiminin ekonomide tam bağımsızlık idealini tetikleyen bir motivasyon olmuştur. Osmanlı Devleti'nde dışa bağımlı bir tüketim ürünü olan şeker, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan fabrikalarla birlikte yerli üretime dayalı stratejik bir sanayi dalına dönüşmüştür. Bu dönüşüm, ekonomik özelliğinin

96 Oktay Yenal, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 105.

97 “Şeker Kanunu,” *Resmî Gazete*, 29 Haziran 1956, sayı 9345.

98 Bkz. Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976); Taner Timur, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, (İstanbul: İmge Kitabevi, 2003); Mete Kaan Kaynar, *Türkiye’nin 1950’li Yılları*, (İstanbul: İletişim Yayınevi, 2016); Serhan Yücel, *Demokrat Parti*, (İstanbul: Ülke Kitapları, 2001); Hüseyin Şeyhanlıoğlu, *Demokrat Parti*, (Ankara: Kadim Yayınları, 2011); Samet Ağaoğlu, *Demokrat Parti’nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, (Baha Matbaası, 1972); Tanel Demirel, *Türkiye’nin Uzun On Yılı*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016); Murat Koraltürk, *Demokrasiye Geçiş, DP İktidarı ve 27 Mayıs*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007); Umut Karabulut, “Demokrat Parti Dönemi Sanayi Politikaları,” *Kuruluşundan Darbeye Demokrat Parti (1946-1960)*, ed. Dilşen İnce Erdoğan ve İsmail Hakkı Demircioğlu ve Serpil Seda Şimşek (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021), 1407-1454.

yanında toplumsal bir boyut taşımış; şeker pancarı tarımı sayesinde köylü üretici, modern tarımsal ilişkiler içerisine dâhil edilmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde izlenen şeker politikası ile ilgili yapılan çalışmalar, alınan kararlar ve uygulamaya konulan kanunlar DP dönemine uzanan süreçte şeker politikalarının yönünü belirleyen uzun vadeli bir temel oluşturmuştur. Bu amaçla, şeker fabrikalarının kuruluşu ve yaygınlaşması, Türkiye’de tarım ve sanayinin bütünleştirilmesine yönelik politikaların sürekliliğini göstermesi bakımından tarihsel bir önem taşımaktadır.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında atılan sağlam temellerin üzerine inşa edilen bu stratejik politika çok partili dönemin getirdiği yeni iktisadi dinamiklerle birleşerek kapsamlı bir sanayileşme girişimine dönüşmüştür. Bu sürecin en kritik aşamalarından biri, 1950-1956 yılları arasında DP iktidarı döneminde yaşanmıştır. DP, iktidara gelişinden itibaren tarımı kalkınma stratejisinin merkezine yerleştirmiş ve şeker sanayiini bu stratejinin en önemli araçlarından biri olarak değerlendirmiştir. Bu dönemde şeker üretimi, artan nüfus, şehirleşme ve tarımsal üretim kapasitesindeki genişleme doğrultusunda stratejik bir sektör olarak önemini korumuştur. DP hükümetleri, bir yandan serbest piyasa ekonomisi ilkelerini öne çıkarırken, diğer yandan şeker üretimini devletin gözetiminde stratejik bir alan olarak desteklemeye devam etmiştir. DP, liberal ekonomik politikaları doğrultusunda özel girişimciliği desteklemiş; buna paralel olarak devlet eliyle kurulan fabrikaların kapasitesini artırmanın yanı sıra, yeni fabrikaların kurulmasına hız vermiştir. Bu yatırımlar, iç talebin karşılanması ve kırsal bölgelerin ekonomik canlılığının artırılması bakımından büyük önem taşımıştır. Şeker pancarı üretiminin teşviki için uygulanan yüksek taban fiyat politikaları, köylü lehine bir ekonomik düzenlemenin en somut örneklerinden biri olmuştur. Bu uygulama, DP’nin köylüyü milletin efendisi yapma söyleminin ekonomik hayata yansımaları niteliğini taşımaktadır. Böylece şeker pancarı, kırsal hanelerin gelir kaynaklarını çeşitlendirmiş, küçük üreticilerin pazara entegrasyonunu kolaylaştırmış ve tarımsal modernleşmeyi hızlandırmıştır.

Şeker pancarının sağladığı bu sosyo-ekonomik kazanımlar sanayileşmeyle birlikte kırsal refahı beslemiştir. Bu kalkınmanın en somut göstergelerinden biri şeker sanayisinin yan ürünleri olmuştur. Melas ve küspe gibi ürünler, hayvancılık ve yem sektörüne kaynak sağlayarak kırsal ekonomiyi çok yönlü olarak beslemiştir. Dolayısıyla şeker sanayii, tarımsal sanayi ürünü olmasının yanında köylünün yaşam standartlarını yükselten ve kırsal kalkınmayı destekleyen bir araç hâline gelmiştir. Toplumsal açıdan bakıldığında, şeker üretimindeki artış ve yaygınlaşma, tüketim alışkanlıklarını da dönüştürmüştür. Daha önce lüks bir tüketim maddesi olan şeker, DP döneminde hem kırsal hem kentsel kesimlerde gündelik hayatın vazgeçilmez bir unsuru hâline gelmiştir. Bu gelişme, bir yandan yaşam kalitesinde artışı temsil ederken, diğer yandan modern tüketim kültürünün toplumsal

yayılımını hızlandırmıştır. Şeker pancarı üretiminin yaygınlaştırılması, fabrika yatırımlarının artırılması ve iç tüketimin yükseltilmesi DP döneminin belirgin politikaları arasında yer almıştır. DP iktidarının ilk yıllarında yaklaşık 13 milyon (12.944.233) ton civarında olan şeker pancarı üretimi, 1950'lerin ortalarından itibaren hızlı bir artış göstermiştir. Bu oran 1956 yılına gelindiğinde yaklaşık 19 milyon (18.821.033) ton olmuştur. Bu artışta ekim alanlarının genişletilmesi, destekleme alım politikaları, tarımda makineleşmenin hızlanması ve sulama imkânlarının geliştirilmesi belirleyici olmuştur. Özellikle traktör sayısındaki artış pancar tarımının daha geniş alanlara yayılmasını mümkün kılmıştır. Bu gelişmelerin sonucu şeker üretimi de yükselmiştir.

Sonuç olarak, DP'nin şeker politikaları ekonomik bir düzenlemenin yanında toplumsal ve siyasal dönüşümün de aracı olarak değerlendirilmelidir. Bu politikalar, tarım merkezli kalkınma stratejisinin başarıyla uygulanmasına hizmet etmiş; kırsal ekonomiyi güçlendirirken Türkiye'nin modernleşme sürecinde şeker sanayiini stratejik bir sektör konumuna taşımıştır. DP dönemi şeker sektöründe üretim artışı, kurumsal genişleme ve iç pazarın güçlendirilmesi bakımından belirgin bir büyüme evresi olarak değerlendirilebilir. Şeker politikaları, DP'nin tarım temelli kalkınma anlayışının somut bir yansıması olmuş; kırsal bölgelerde istihdam yaratmış, sanayi-tarım entegrasyonunu düzenlemiştir. Bu bağlamda şeker, 1950'ler Türkiye'sinde DP iktidarının kalkınma vizyonunu ve toplumsal dönüşüm hedeflerini en iyi yansıtan ürünlerden biri olmuştur.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

- “Amerika Tarım Bakanlığı Şeker Araştırma Dairesi Başkanı’nın Erzurum’a gelmesi.” Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı, 30.18.1.2/126.63.2.
- “Burdur ve Civarı Şeker Sanayiini Kalkındırma Türk Anonim Şirketi’nin Kurulmasına İzin Verilmesi.” BCA, 30.18.1.2/139.43.1.
- “Amasya Şeker Fabrikası Anonim Ortaklığı’nın Kurulmasına İzin Verilmesi.” BCA, 30.18.1.2/130.70.2.
- “Şeker Pancarı İmtiyaz ve Muafiyetinden Faydalanma Hakkının Amasya Şeker Fabrikası A.Ş.’ye Verilmesi.”, BCA, 30.18.1.2.130.90.2.
- “Konya Şeker Fabrikası A.Ş.’nin Kurulmasına İzin Verilmesi.” BCA, 30.18.1.2/135.17.6.
- “Şeker Sanayiinde Yeni Fabrikalar Kuruluşu Hakkında Not.” BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30.1.0.0/105.652.3.
- “Kütahya’da Bir Şeker Fabrikasının Kurulması Hakkında Not.” BCA, 30.1.0.0/105.652.4.
- “Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketinin Durumu Hakkında Hazırlanan Not.” BCA, 30.1.0.0/105.653.1.
- “Şeker Fabrikası Kurulabilecek Yerlerle İlgili İşletmeler Bakanlığı’na Sunulan Rapor.” BCA, 30.1.0.0/105.652.1.
- “Turhal Şeker Fabrikası’nda Çalışma Talepleri.” BCA, 30.1.0.0/105.652.2.
- “Uşak Şeker Fabrikası’nda Çalışmakta İken İstifa Edip Ayrılanların Talebinin Reddi.” BCA, 30.1.0.0/105.652.8.
- “Türkiye Şeker Fabrikaları ile İlgili Profesör Hırş’ın Raporu.” BCA, Siyasi Partiler, Cumhuriyet Halk Partisi, 490.1.0.0/1452.18.4.

II. Resmi Yayınlar

“Çay, Şeker ve Kahve İthalinin Bir Elden İdaresi Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 6 Temmuz 1932, sayı 2143.

“Şeker İnhisarı Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 6 Şubat 1926, sayı 290.

“Şeker İstihlak ve Gümrük Resimleri Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 17 Haziran 1935, sayı 3030.

“Şeker Kanunu”, *Resmî Gazete*, 29 Haziran 1956, sayı 9345.

“Şeker, Petrol ve Benzin İnhisarına Ait İptidai Sermaye Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 24 Şubat 1926, sayı 306.

“Şeker Şirketine İstişare ve Avans İtasına Dair Kanun”, *Resmî Gazete*, 19 Haziran 1930, sayı 1524.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 25, İçtima 4, (1.11.1953): 12

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 17, İçtima 2, (5.04.1925): 98-100.

TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2011. Ankara: TÜİK Yayın No:3890,2011.

III. Araştırma Eserler

Ahmad, Feroz ve Turgay Ahmad, Bedia. *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976.

Ağaoğlu, Samet, *Demokrat Parti’nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*. Baha Matbaası, 1972.

Albayrak, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004.

Avcı, Sedat. “Türkiye’de şeker sanayii.” Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1991.

Ballı, Ergül. “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İttihat ve Terakki’nin Şeker Politikası.” *Uluslararası Birinci Dünya Savaşı’nın 100. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017.

Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007)*. Ankara: İmge Kitabevi, 2010.

Cillov, Halûk, *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Sermet Matbaası, 1962.

Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi 1923-1978. İstanbul: Akbank Kültür Yayını, 1980.

Cumhuriyetin 50. Yılında Şeker Sanayimiz. Ankara: Türkiye Şeker Fabrikası A.Ş. Yayınları, No:181, 1973.

- Çakmak, Fevzi. “Demokrat İzmir Gazetesi.” *Atatürk Ansiklopedisi*, erişim 12 Eylül 2025, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1140/Demokrat-%C4%B0zmir-Gazetesi>.
- Demirel, Tanel, *Türkiye’nin Uzun On Yılı*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi, 1990.
- Güray, Rıza, *Türkiye Şeker Sanayi ve Şeker Pancarı Tarımı*. Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayın No:160, 1968.
- İnce Erdoğan, Dilşen. “Demokrat Parti’nin Kuruluşu ve Kurucuları.” Kuruluşundan Darbeye Demokrat Parti (1946-1960). Editör Dilşen İnce Erdoğan ve İsmail Hakkı Demircioğlu ve Serpil Seda Şimşek, 85-234. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021.
- İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi 1950-1958*. Haz. Adnan Topsakallıoğlu ve Halit Tanyeli, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1959.
- Karabulut, Umut. “Demokrat Parti Dönemi Sanayi Politikaları.” *Kuruluşundan Darbeye Demokrat Parti (1946-1960)*. Editör Dilşen İnce Erdoğan ve İsmail Hakkı Demircioğlu ve Serpil Seda Şimşek, 1407-1454. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021.
- Kaynar, Mete Kaan, *Türkiye’nin 1950’li Yılları*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2016.
- Keyder, Çağlar, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Kılçık, Halûk, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri C.V*, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları:3, 1992.
- Kılçık, Halûk. *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri C.VI*. Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları:3, 1992.
- Koraltürk, Murat, *Demokrasiye Geçiş, DP İktidarı ve 27 Mayıs*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Kuruluşundan Bugüne Şekerbank (1953-1998)*. Ankara: Şekerbank Kültür Yayını No:8, 1988.
- Özcan, Feridun Cemil, “Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi.” *Türkiye’nin 1950’li Yılları*, Haz. Mete Kaan Kaynar, 39-68. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Özel, Salih, *Türkiye Şeker Sanayi Dünü, Bugünü, Yarını*. Ankara: Pankobirlik, 2007.

- Özgür, Osman Erdem, *Şeker Pancarı Ekim Alanlarında İklim, Toprak ve Münavebe*. 2003.
- Öztürk, Kâzım, *Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. Dönem 1950-1954*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları No:18.
- Sungur, Zehra, *Demokrat Parti Ekonomi Politikaları ve Kalkınma Çabaları*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2015.
- Sükan, Faruk, *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları*. Ankara: Kültür Ofset, 1991.
- Şekerin Geleceği*. Ankara: Şeker-İş Sendikası, 2011.
- Şeyhanlioğlu, Hüseyin, *Demokrat Parti*. Ankara: Kadim Yayınları, 2011.
- Şimşek, Muhittin, *Nuri Demirağ*. İstanbul: Alfa Yayım, 2017.
- Takım, Abdullah, *Demokrat Parti Dönemi Ekonomik Kalkınma ve Dış Finansman*. Ankara: İmaj Yayınevi, 2017.
- Tekand, Bahattin, *Şeker Sanayisinin Dünü-Bugünü ve Yarını*. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyat No:52. İstanbul: Mars Matbaası, 1958.
- Tezel, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Timur, Taner, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*. İstanbul: İmge Kitabevi, 2003.
- Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, Ankara Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1973.
- Türkiye Şeker Sanayii 1926-1976*. Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayınları No:210, 1976.
- Türkiye Şeker Sanayii, Kuruluşu, Gelişmesi Ve Olgunlaşması 1926'dan 1950'ye*. Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., 1950.
- Veldet, Turan, *30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi*. Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı No:48, 1958.
- Yaşa, Memduh, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978)*. İstanbul: Akbank Kültür Yayını, 1980.
- Yenal, Oktay, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Yurtoğlu, Nadir, *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları Ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2017.

Yücel, T. Fikret, *Cumhuriyet Türkiye’sinin Sanayileşme Öyküsü*. Ankara: Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı, 2015.

Yücel, M. Serhan, *Demokrat Parti*. İstanbul: Ülke Kitapları, 2001.

IV. Süreli Yayınlar

- “Adapazarı Şeker Fabrikası Dün Açıldı.” *Milliyet*, 12 Ekim 1953,1.
- “Amasya Şeker Fabrikası.” *Pancar*, Ocak 1954, 4.
- “Amasya Ve Konya Şeker Fabrikaları Açıldı.” *Milliyet*, 12 Eylül 1954, 1.
- “Burdur Şeker Fabrikasının Açılış Merasimi.” *Pancar*, Kasım 1955,6.
- “Burdur Şeker Fabrikası Yarın İşletmeye Açılıyor.” *Milliyet*, 23 Eylül 1955, 1.
- “Dolu Sigortasının Esasları.” *Pancar*, Nisan 1957, 3.
- “Dört Yeni Şeker Fabrikası Kurulacak.” *Akşam*, 27 Ekim 1952,5.
- “Dün İki Şeker Fabrikasının Temeli Atıldı.” *Zafer*, 14 Eylül 1953,1.
- “Erzurum Ve Erzincan Dün Tam Bir Bayram Havası Yaşadı.” *Zafer*, 1 Ekim 1956, 1.
- “Erzurum ve Erzincan Şeker Fabrikalarının Açılış Törenlerinde Cumhurbaşkanı, Vekiller Bulundular.” *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1956, 1.
- “Hükümet Şeker Şirketine Serbest Satışa Yetecek Kadar Şeker Sevk Edilmesi İçin Bir Emir Verdi.” *Gece Postası*, 20 Mart 1955, 1.
- “Kalkınan Konya Şeker Fabrikasına Kavuştu.” *Zafer*, 22 Ağustos 1954, 1.
- “Kayseri Şeker Fabrikasının Açılış Merasimi.” *Pancar*, Aralık 1955, 5.
- “Konya Şeker Fabrikası Dün İşletmeye Açıldı.” *Akşam*, 20 Eylül 1954, 1.
- “Kooperatif Paraları ile Neler Yapılıyor?.” *Pancar*, Ocak 1954, 3.
- “Kütahya Şeker Fabrikası.” *Pancar*, Ocak 1954, 5.
- “Memleket Ekonomisinde Büyük Bir Hamle.” *Zafer*, 11 Ağustos 1952, 1.
- “On Birinci Şeker Fabrikası Açıldı.” *Milliyet*, 2 Ekim 1956, 1.
- “Pancar Ekiminde Tarlaların Pullukla Sürülmesinin Mahzurları.” *Pancar*, Haziran 1953, 6.
- “Pancar Kooperatifleri Bankası.” *Pancar*, Şubat 1954, 1.
- “Pancar Yığının Yapacak Köylü Neler Bilmelidir?.” *Pancar*, Ekim 1951, 1.
- “Pancar Ziraatinin Esas Hedefleri.” *Pancar*, Nisan 1952, 1.

- “Sigorta.” *Pancar*, Haziran 1957, 5.
- “Susurluk Şeker Fabrikasının Açılış Merasimi.” *Pancar*, Kasım 1955, 13.
- “Şeker Fabrikası.” *Zafer*, 11 Eylül 1953, 3.
- “Şeker Sanayiinde Gelişmeler Bugünkü Durum ve Genişleme.” *Zafer*, 29 Ekim 1953, 24.
- “Turhal Şeker Fabrikası Açıldı.” *Akşam*, 20 Teşrinievvel 1934, 2.
- “Üç Şeker Fabrikasının Temeli Birden Atılıyor.” *Zafer*, 13 Eylül 1953, 6.
- “Zirai Sigorta.” *Pancar*, Temmuz 1957, 3.
- “Ziraatte Sigorta Mevzuu.” *Pancar*, Mayıs 1957, 3.

V. Makaleler

- Baytal, Yaşar, “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957).” *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 40 (2007): 545-567.
- Erekdiiren, C., “Türkiye’de Şekerpancarının Tarihçesi.” *Pancar*, (Mart 1954): 14-15.
- Evsile, Mehmet, “Demokrat Parti Döneminde Sanayileşme Faaliyetlerinin Günlük Hayata Yansımaları.” *History Studies* 14, 4 (2022): 871-885. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3598572>.
- Evsile, Mehmet, “Demokrat Parti’nin İktisadî İstiklâl Mücadelesi.” *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2, 3 (2018): 61-75. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/491779>.
- Gürdamar, Ersin, “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Şeker Politikaları ve Şeker Sanayisinin Gelişimi.” *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10, 27 (2021): 101-143. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder/issue/64336/958279>.
- Karayaman, Mehmet, “Atatürk Döneminde Şeker Sanayii ve İzlenilen Politikalar.” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 28, 82 (2012): 55-56. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd/issue/52924/699349>.
- Özacun, Orhan, “Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi.” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 2 (2013): 205-233. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuydta/issue/954/10751>.
- Özer, Sevilay, “Türkiye’de Şeker Sanayisi (1925-1950).” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 17, 33 (2021): 95-124. https://ctad.hacettepe.edu.tr/17_33/4.pdf.

Tombak, Fatma, “Türk Parlamento Tarihinde Bir Demokrat: Hayrettin Erkmén.” *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22, 2 (2025): 1086-1101.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4855378>.

Türkoğlu, Abdullah, “Türkiye’de Şeker Politikası.” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 12, 3-4 (2013): 109-133.

<https://dergipark.org.tr/en/pub/iuifm/issue/823/8988>.

Uyar, Hakkı, “Tek Parti Dönemi Laikliğinden Çok partili Hayat Laikliğine Geçişte En Önemli Kilometre Taşı: CHP Yedinci Olağan Kurultayı (1947).” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* XXV, 50 (2025): 365-385. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ctad/issue/93948/1526767>.

Yurtoğlu, Nadir, “Atatürk Döneminde Türkiye’de Şeker Politikası Ve Ülke Ekonomisine Etkileri (1923-1938).” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* XXIV, 48 (2024): 205-246.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ctad/issue/86390/1395586>.

VI. İnternet Kaynakları

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, erişim 10 Eylül 2025,

<https://sozluk.gov.tr>.

Akandere, Osman. “Dörtlü Takrir.” Atatürk Ansiklopedisi, erişim 11 Eylül 2025, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1199/Dörtlü-Takrir>.

EKLER

EK I: DP Döneminde Şeker Pancarı Ekim Alanı ve Şeker Üretimi (1950-1960)

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler, 2011: 184-185.



Extended Abstract

Sugar, one of the fundamental elements of nutrition, has become an indispensable product for countries around the world, not only in terms of individual health and nutrition, but also in terms of its economic and strategic aspects. It has come to the fore particularly due to the decisive role it plays in the development of agriculture and agriculture-based industries. The primary raw materials for sugar production are sugar cane and sugar beet. These two crops directly contribute to the diversification of agricultural activities and sustainable rural development. The sugar industry is not limited to its main product, sugar; it also develops multifaceted economic relationships with the livestock and chemical sectors through by-products such as molasses and pulp. Furthermore, due to the extensive employment opportunities it provides during the production process and its significance in domestic and international trade, it has been a strategic sector for many countries. In this respect, sugar continues to be an agricultural industrial product that retains its importance as an integral part of economic and social development processes.

Throughout history, sugar production has been a strategic product at the centre of agricultural policies, industrial development and international trade regulations. During the Ottoman Empire, some important initiatives were undertaken in this field. The first major steps were taken during the Republican era. Initiatives based on a policy of self-sufficiency in sugar production were supported by state policies.

The Democratic Party governments established under the leadership of Adnan Menderes placed great importance on agriculture. The agricultural policies of the period were based on a development plan that focused on agriculture. The sugar industry, which began in Türkiye during the Republican era, was insufficient to meet the needs of the growing population by 1950. Initiatives were launched to find a solution to this problem. On 13 September 1950, the Sugar Industry Expansion Programme was prepared. According to this programme, the sugar industry developed as a social economy sector in every province. Prices were regulated by the state, and the government assumed the role of arbitrator, taking into account the mutual interests of raw material producers, manufacturers and sellers. In order to increase the

contribution of beet and sugar to the national economy and to raise farmers' incomes, importance was attached to efforts to increase the yield per unit area. During this period, there was an increase in efforts to ensure that farmers used soil cultivation tools suitable for advanced agricultural techniques to prepare the land for sowing. To this end, agricultural tools and machinery such as ploughs and tractors were made available to farmers with appropriate facilities. The use of public capital in the planned sugar factories was desired. This practice reflected the economic policies of the Democratic Party. As the sugar industry obtains its raw materials from agriculture, the aim was to establish a capital partnership with farmers to provide the necessary economic support. A report prepared by Turkish Sugar Factories to be submitted to the Ministry of Industry stated that the aim was to create a living space for each factory according to its capacity. The careful calculation of economic developments that would occur in the region over time was conveyed as the basis of the sugar industry economy. To this end, proximity to water sources, railway access, worker supply, and staff accommodation were among the key issues considered.

During the Democratic Party era, investments in sugar intensified, with particular emphasis on encouraging sugar beet production and the establishment of sugar factories. These policies aimed to increase Türkiye's production capacity in the sugar sector. Detailed studies were conducted to determine the locations for the factories to be established in line with Türkiye's agricultural and economic development objectives during this period. As a result of these studies, sugar factories were opened in Adapazarı in 1953, in Amasya, Konya, and Kütahya in 1954, in Kayseri, Susurluk, and Burdur in 1955, and in Erzurum, Erzincan, Elazığ, and Malatya in 1956. The Democratic Party supported private enterprise in line with liberal economic policies; in parallel, it accelerated the establishment of new factories as well as increasing the capacity of state-owned factories. These investments were of great importance not only in terms of meeting domestic demand but also in terms of boosting the economic vitality of rural areas. The high base price policies implemented to encourage sugar beet production were one of the most concrete examples of economic regulation for the benefit of farmers. This practice reflected the Democratic Party's slogan of 'making the peasant the master of the nation' in economic life. Thus, sugar beet diversified the income sources of rural households, facilitated the integration of small producers into the market, and accelerated agricultural modernisation.

This study examines how the Democratic Party governments that came to power in 1950 continued and implemented the legacy of sugar policies inherited from the Republican era during the period 1950-1956. In this study, the document analysis technique, one of the qualitative research methods, was used to analyse the sugar policies implemented during the

Democratic Party period (1950–1956) within their historical context. Primary sources such as documents from the Prime Ministry Republic Archive, Grand National Assembly minutes, newspaper reports, and activity reports were used to evaluate the investment and incentive policies of the Democratic Party governments towards the sugar industry. In addition, a comparative analysis was conducted with existing research through an academic literature review.